

Данило Скоромний,
кандидат юридичних наук,
докторант кафедри кримінального права
та кримінології
Одеського державного університету
внутрішніх справ
ORCID: 0000-0003-0834-5014

<https://doi.org/10.32782/2306-9082/2021-42-10>

УДК 343.9:001.8

Кримінальна відповідальність юридичних осіб в Україні: pro et contra

Постановка проблеми. Інститут відповідальності юридичних осіб (далі – ЮО) за кримінальні правопорушення в Україні досить молодий і полягає в застосуванні до них заходів кримінально-правового характеру. Проте дискусії щодо доцільності функціонування саме такої моделі відповідальності не зупиняються і до сьогодні. Характер правових санкцій, ступінь суб'єктності ЮО у процесуальному та інших відношеннях, питання інституту вини та багато іншого лежать в основі полеміки навколо теми, над якою працювали В.С. Батиргареева, В.І. Борисов, О.О. Дудоров, В.О. Журавлев, Д.В. Каменський, М.І. Панов, Р.Г. Песцов, О.П. Провоторов, С.О. Харитонов та інші. Кожна модель відповідальності пропонує власні варіанти компонування різноманітного правового інструментарію за певними принципами взаємодії. Разом із тим, попри наявність права на існування в кожній з таких наукових позицій, залишається відкритим питання висвітлення базису конструкції оптимальної моделі або, швидше, функціональної збірки (асамбляжу),

що вирішувала би завдання захисту від загрози злочинності ЮО в Україні.

Ми пропонуємо поглянути на цю проблематику з дещо іншого боку. «Озброївшись» відповідним методологічним інструментарієм, ми спробуємо розкрити це питання з позиції «екософського» підходу Ф. Гваттарі до розуміння соціальної взаємодії та теорії асамбляжу М. Деланда. За допомогою філософського бачення цих та інших мислителів ми спробуємо з'ясувати конкретні характеристики оптимального (в нашому розумінні) конструкту відповідальності ЮО за правопорушення кримінального характеру в Україні. Як певні орієнтири на нашому дослідницькому шляху ми візьмемо міжнародний досвід стосовно вирішення такого роду питань, що міститься в практиці Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ або Суд) та положеннях Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (далі – Конвенція).

Таким чином, **мета** нашого дослідження полягає у висвітленні основних критеріїв функціонування комплексної збірки інституту відповідальності

ЮО за правопорушення кримінально-правового характеру в Україні.

Виклад основного матеріалу. Питання відповідальності ЮО за правопорушення кримінального характеру в кожній країні світу вирішуються по-своєму. Однак, попри певні розбіжності в деталях, загалом можна виділити три основні моделі відповідальності ЮО. Перша ґрунтується на традиційному баченні кримінальної відповідальності. У рамках такого підходу ЮО так само, як і фізична, відіграє роль самостійного суб'єкта кримінального правопорушення і здатна нести за нього відповідальність. Її можна зустріти в таких країнах, як Велика Британія, Канада, Сполучені Штати Америки, Бельгія, Королівство Нідерланди, Франція тощо.

Друга модель має місце у випадку участі ЮО у злочині, вчиненому фізичною особою в інтересах останньої. До такої ЮО разом із фізичною передбачається застосування заходів кримінально-правовому впливу, що водночас не являє собою кримінальну відповідальність в її класичному розумінні (Австрія, Латвія, Мексика, Туреччина, Іспанія, Швейцарія). ЮО за такого підходу не виступає самостійним суб'єктом злочину. Специфіка такої моделі, як стверджує О.П. Провоторов, полягає в розмежуванні понять «суб'єкт злочину» та «суб'єкт кримінальної відповідальності». Така диференціація дає змогу адаптувати систему застосування заходів кримінально-правового характеру до принципу особистої винної відповідальності. Саме така модель і дотепер функціонує в Україні [1, с. 7].

Третя модель відповідальності ЮО за правопорушення кримінального характеру передбачає застосування до такої особи-порушниці не кримінально-правових, а інших методів правового впливу, зокрема цивільних чи адміністративних (Німеччина, Італія, Швеція) [2, с. 45].

Кожен із наведених підходів до розуміння відповідальності ЮО за суспільно небезпечні діяння має свої як переваги, так і недоліки. Разом із тим ми пропонуємо піти дещо іншим шляхом – не слідувати за кожним із трьох наведених вище напрямів, а спробувати проаналізувати ситуацію з позиції складного бачення ситуації відповідальності за правопорушення кримінального характеру й надати власне бачення асамбляжу положень матеріального та процесуального законодавства відповідно до наведеної методології. Тому варто поступово рухатись від загальних питань, пов'язаних із самою необхідністю того чи іншого виду відповідальності ЮО як такої, до більш конкретних, що стосуються окремих аспектів її втілення в нормах матеріального та процесуального права.

Ми спробуємо викласти хід наших роздумів у вигляді чотирьох основних тез із відповідним обґрунтуванням. І почати варто з радикальної постановки питання: чи варто узагалі передбачати у вітчизняному законодавстві відповідальність ЮО за порушення кримінального характеру?

Перша теза звучить так: *у держави є позитивний обов'язок забезпечити належний захист прав та свобод осіб, що знаходяться в межах її юрисдикції*. Такого висновку можна дійти, ознайомившись зі змістом Рішення ЄСПЛ у справі «Мікулич проти Хорватії» («*Mikulic v. Croatia*») від 7 лютого 2002 року. Зокрема, у п. 57 згадуваного рішення йдеться про те, що хоча неодмінною метою ст. 8 Конвенції є захист людини від свавільного втручання з боку державних органів влади, вона зобов'язує державу не лише утримуватися від такого втручання: на додаток до такого негативного обов'язку на неї можуть покладатися позитивні обов'язки, що природно випливають із поняття фактичної поваги до приватного чи сімейного життя. Ці обов'язки можуть означати вжиття

заходів із метою забезпечення поваги до приватного життя навіть у сфері взаємин між самими людьми [3].

Як бачимо, зі змісту цього судового висновку випливає не тільки негативний аспект обов'язку держави утримання від дій, а й певний позитивний характер її зобов'язання, сутність якого розкривається в активному втручанні в саму екологію суспільного буття. Слово «екологія» тут слід розуміти через призму «екософського» підходу, що в буквальному сенсі означає мудрість оточення, природного місця існування, домашніх умов життя. Корінь «есо» у слові «екософія» використовується у своєму оригінальному давньогрецькому сенсі «oikos» – «будинок», «домашня обстановка», «природне середовище» (грец.: οἶκος – житло, житло, приміщення, житло; будинок, кімната, спокій) [4, с. 68].

Екологічний підхід, на думку Ф. Гваттарі, має три рівні, або реєстри: рівень навколишнього середовища, соціальних відносин, а також рівень людської суб'єктивності. Основна ідея цього підходу полягає у тому, що ми – водночас і творці, і творіння. Ми створюємо наше оточення, наш екологічний будинок, котрий своєю чергою постійно зумовлює нас, ми відчуваємо на собі його визначальний вплив. Таким чином, відповідно до наукового підходу французького мислителя, навколишнє середовище впливає на нас у трьох взаємопов'язаних аспектах: 1) енвайронменталістському, перш за все, як природне середовище, 2) соціальному (як середовище суспільних відносин і соціальних дій), 3) індивідуально-особистісному як поле для індивідуалізації, розвитку особистості, розгортання власної креативності [4, с. 68–69].

Тому екологічний аспект позитивного зобов'язання держави полягає в її активній діяльності із тим, щоб не тільки встановити сприятливу (безпечну) обстановку спільного існування

усередині умовного «великого спільного будинку», а й забезпечити стійкість (стаціонарність) такого хиткого, проте абсолютно необхідного, балансу суспільних відносин. Звідси логічно випливають кілька питань стосовно діяльності ЮО: чи створюють вони небезпеку для суспільства? І якщо відповідь – так, то як варто поводитись державі, щоб досягти бажаного результату?

Звичайно, у певному розумінні будь-яка діяльність створює загрозу. Адже вона, будучи перемінною в рівнянні суспільного балансу, може в будь-який момент перехилити шальки терезів як в один, так і в інший бік. Тому для оцінки діяльності ЮО слід узяти до уваги певний критерій, який би виявляв ці крайні прояви. На наше переконання, таким критерієм оцінки може слугувати суспільна небезпека як фактор ентропії соціального буття. Вона, в руслі нашого підходу, являє собою певний стан, що характеризується більшою чи меншою наближеністю процесів усередині певної спільноти до природних умов буття – онтологічного жаху (М. Гайдеггер), хаосу (Ф. Ніцше), стану війни усіх проти усіх (Т. Гоббс, Дж. Лок) тощо. І по мірі зростання рівня суспільної небезпеки можна говорити про зростання дегенеративного впливу тієї чи іншої дії (події) на саму матерію соціуму.

Проте не варто бачити в цьому явищі винятково негативний аспект. Соціальна ентропія або суспільна небезпека у той же час є життєво необхідною для спільноти. Вона бере участь у формуванні самої організації, а отже настільки ж властива живій системі, наскільки їй природня упорядкованість. Ці поняття, порядку та хаосу слід сприймати парно. Вони, перебуваючи у відносинах антагонізму, у той же час неможливі одне без одного.

Отже, збереження суспільства всупереч дії ентропійних процесів можна пояснити лише існуванням адекватної сили, що утримує їх в оптимально

припустимих межах. Крім того, ця антиентропійна сила підвищує рівень організованості й забезпечує ефективність функціонування соціальної системи загалом. Тригерами названих процесів виступає інформація про гомеостаз і гомеорез соціального утворення, про те, що несе в собі генетична пам'ять соціальної системи – інформацію про процеси її самозбирання, самоорганізації, завдяки чому суспільство зберігало свою життєздатність та збільшувало розмаїття [5, с. 154].

Отже, говорячи про правопорушення з боку ЮО як про певний сигнал спонування до дії, варто мати на увазі, що не кожен такий сигнал сприймається суспільством, ба більше – не кожен із прийнятих сигналів потребує активних дій зі сторони соціального організму. Лише ті правопорушення, що досягають відповідного показника суспільної небезпеки, є надмірними з позиції суспільного імунітету та потребують саме таку реакцію, а не іншу – менш радикальну.

Повертаючись до питання відповідальності ЮО, можна погодитись з О.О. Дудоровим та Д.В. Каменським, що саме їх колективним статусом зумовлений більш досконалий виробничий, фінансовий, господарський і, звичайно, правовий режим порівняно з правоздатністю фізичної особи. Через вказану особливість своєї юридичної природи вони чинять істотний вплив на суспільно-правові відносини у спільноті. В аспекті юридичної відповідальності це означає, що корпорації мають визнаватись потенційними носіями значно більшої суспільної небезпеки для охоронюваних правовідносин, аніж фізичні особи [6, с. 112]. Крім того, корпоративна злочинність, як стверджує В.О. Журавлев, поширюючись на різноманітні сфери суспільного життя (економіку, екологію, комп'ютерні технології тощо), являє собою небезпечний симбіоз соціальних

практик, що веде до появи нових, набагато більш загрозливих форм організованої злочинності [7, с. 520].

Таким чином, злочинність ЮО являє собою певну соціально-екологічну нішу спільного буття. Вона, створюючи певні перспективи розвитку спільноти, у той же час спонукає зростання дегенеративних соціальних процесів. Адже, як справедливо звертає увагу Е. Морен, «<...> безлад і порядок змішуються, викликають одне одного, потребують одне одного, змагаються один з одним, суперечать один одному. Цей діалог здійснюється в незвичайній великій грі взаємодій, перетворень, організацій, де кожен працює за себе, кожен за всіх, всі проти одного і всі проти усього» [8, с. 108].

Отже, діяльність ЮО, що характеризується надмірною небезпекою для спільноти, являє собою важливий чинник соціально-екологічного буття і потребує необхідної уваги з боку тої-таки держави. Це означає, що має бути вироблений певний інструментарій для реагування на таку діяльність, однак поки ми ще не знаємо, яким саме він має бути, чи то кримінально-правовим, чи іншим. Отже, варто рухатись далі у наших роздумах.

Теза друга: *кожна держава на власний розсуд визначає конкретні засоби та способи впливу на юридичних осіб із тим, щоб забезпечити належний стан соціальної екосистеми.* Давайте спробуємо більш детально розглянути це твердження на прикладі рішення ЄСПЛ у справі «Х та Y проти Нідерландів» («X and Y v. The Netherlands») від 26 березня 1985 року. Зокрема, у п. 24 згадуваного рішення йдеться про наступне: «Заявники стверджували, що для такої молодой дівчини, як Міс Ю., необхідний ступінь захисту від зазначеного правопорушення був би забезпечений лише за допомогою кримінального закону. На думку Уряду, Конвенція залишає за кожною

державою можливість самостійно приймати рішення щодо використання засобів і не заважає їй вбирати положення цивільно-правового характеру. Суд, який за цим пунктом по суті погоджується з думкою Комісії, зазначає, що вибір засобів, розрахованих на забезпечення дотримання статті 8 у сфері відносин осіб між собою, в принципі є питанням, яке потрапляє в поле свободи розсуду Договірних Держав. У зв'язку із цим існують різні способи забезпечення «поваги до приватного життя», і характер зобов'язання держави залежить від конкретного аспекту приватного життя, про який йдеться. Звернення до кримінального закону не є єдиною відповіддю» [9].

Іншим прикладом може слугувати положення Конвенції ООН проти корупції. Зокрема, п. 1 та 2 ст. 26 Конвенції передбачає: «Кожна Держава-учасниця вживає таких заходів, які, з урахуванням її принципів права, можуть бути необхідними для встановлення відповідальності ЮО за участь у злочинах, що визначені цією Конвенцією» [10].

Отже, можна говорити про певну автономію волі кожної з держав стосовно визначення власного способу забезпечення балансу соціальних відносин. Методи впливу можуть бути різноманітними і не обов'язково кримінально-правовими. На цьому, зокрема, наголошує кримінолог Л. Фармер. Вона стверджує, що суспільством досить часто ідеалізується криміналізація відповідальності, вона сприймається як панацея від подальших злочинів у певній сфері суспільних відносин. А це своєю чергою не знаходить підтвердження в реальній практиці ані в минулому, ані в умовах сьогодення. І як альтернативу криміналізації дослідниця пропонує відновлювальний процес: процес взаємодії (примирення) кривдника і жертви [11, с. 90].

Отже, якщо в нас (як у держави), з одного боку, є позитивний обов'язок

забезпечити комфортні умови для існування в рамках відповідної спільноти як збалансованої соціоєкосистеми, гарантувати її стаціонарність. З іншого боку, свобода вибору конкретних засобів та способів впливу на порушників суспільного порядку. На передній план впливає питання ефективності вибраних методів впливу. І тут ми переходимо до **третьої тези** наших роздумів: *вибраний спосіб захисту прав, свобод та законних інтересів осіб має бути ефективним*. Якщо звернутися до текстів таких міжнародних документів, ратифікованих Україною, як Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією від 27 січня 1999 р., Конвенція ООН «Проти транснаціональної організованої злочинності» від 15 листопада 2000 р., тої ж Конвенції проти корупції, то ними не вимагається встановлення для ЮО саме кримінальної відповідальності. Можемо цілком погодитися з висновком В.І. Борисова та В.С. Батиргарєєвої, що зазначені конвенції лише рекомендують установити найбільш ефективний вид відповідальності ЮО, відносячи це питання на розсуд нашої держави [12, с. 249–250].

Таким чином, вектор її діяльності спрямовується у сторону мінімізації витрат ресурсів суспільства та максимізації позитивного результату від тих чи інших методів забезпечення гармонійності соціальної екосистеми. І чим краще співвідношення «ціна-якість» у контексті методів впливу, тим краще для держави, що однак не завжди так само для інших учасників суспільних відносин. І якщо рухатись далі в руслі наведеної логіки, то можна прослідкувати певні концептуальні деформації у фундаментальних соціальних поняттях і категоріях, можливо, навіть незворотні. Йдеться, перш за все, про соціальну справедливість і всі похідні від неї соціально значущі фактори. Та спершу слід з'ясувати значення самого поняття «ефективність».

Слово «ефективність» походить від іменника «ефект» із латинського «effectus», що означає результат яких-небудь причин, сил, дій, заходів [13, с. 155; 14, с. 358]. При цьому необхідно чітко розуміти різницю між ними. Ефект – це абсолютна величина результату будь-якого процесу. Натомість зміст ефективності полягає у виявленні ціни, обсягу витрат ресурсів для досягнення відповідного результату. Ефективність – це відносна величина ефекту, що отримується під час зіставлення абсолютних величин ефекту та витрат на його досягнення [13, с. 156].

Разом із тим, якщо звернутись до іноземних аналогів українського слова «ефективність», зокрема в англійській мові, то можна зустріти такі його еквіваленти, як «effectiveness» (здатність досягати поставленої цілі, незалежно від того, якою ціною це було зроблено), «efficiency» (оптимальне співвідношення затрачених ресурсів і отриманих результатів, незалежно від того, чи була досягнута поставлена цілі), «effectuality» (поєднання effectiveness і efficiency). Крім того, в англійській мові існує термін «performance», який, хоч зовсім і не схожий на попередні, проте також перекладається як ефективність. Він, як стверджує О.В. Носенко, ґрунтуючись не тільки на економічних показниках, описує загальний стан організації – її поточний рівень розвитку та перспективу. Отже, термін «ефективність» можна вживати як у вузькому розумінні (окрема операція, група операцій), так і в широкому – як діяльність загалом [15].

Як бачимо, поняття «ефективність» змістовно досить багате. Проте якого наповнення воно набуває у світлі проблематики нашого дослідження? Тут радше слід мовити про конкретні питання збереження належної якості цілком зрозумілої нам послуги у сфері відправлення правосуддя з питань кримінально-правового характеру. Відхилення від показників

якості такого продукту матиме наслідком невідповідність послуги чи то на етапі її надання (притягнення до відповідальності), чи у зв'язку із зовнішніми чинниками, коли судові рішення загалом є правосудним, проте з різних причин не дотримується, чим, по суті, нівелюється його якість.

Отже, для ЮО-споживачів більш важливими виступають питання забезпечення, з одного боку, належної процедури відправлення правосуддя, що проявляється як у процесуальних, так і допроцесуальних запобіжниках, які мають перервати «дефектний» процес виробництва, щоправда, тепер уже неправосудного, судового рішення як його кінцевого результату (конкретної продукції). З іншого боку, створити відповідні умови для його належного втілення в життя – свого роду культура споживання якісної продукції суспільством.

І вже відповідно до такого розуміння якості вибудовуються усі інші елементи ефективності усієї системи юридичної відповідальності. Тут йдеться про погляд на економічність відправлення правосуддя з позиції його безпомилковості, на надійність системи, свідченням чого може слугувати стабільне дотримання якості наданих послуг протягом тривалого часу і т.п. Зрештою, можна говорити про таку характеристику ефективності, як конкурентоздатність. У рамках питання юридичної відповідальності вона може набувати вигляду довіри з боку спільноти як до національної системи правосуддя, так і на міжнародному рівні – як більш ефективної моделі юридичної відповідальності порівняно з іншими.

Оскільки одним із головних аспектів управління є функціональний, якісна визначеність як системи управління загалом, так і її окремих елементів переважно пов'язана з безпосереднім виконанням їх функцій. Система, як зазначає М.С. Солодка,

залишається сама собою (зберігає свою якість) лише остільки, оскільки вона виконує свою функцію [16]. Звідси ми можемо стверджувати, що якісний показник системи юридичної відповідальності за правопорушення кримінального характеру залежить від її функціонального аспекту. Саме збереження функціональних характеристик процесів у визначених рамках (як правосудних) дозволяє констатувати як тотожність системи загалом, так і її продукції (остаточних судових рішень) зокрема. Однак управління відповідним об'єктом може називатись тільки тоді якісним, коли автентичність виконання його функцій є постійною (має місце протягом тривалого часу). Короткострокові (ситуативні) зміни слід називати станом, а не якістю, на що, власне, і звертав увагу Аристотель¹ [17, с. 75].

Крім того, підхід до розуміння ефективності системи відповідальності крізь призму якісної визначеності в її функціональному аспекті дозволяє змістити «точку опори» усєї юридичної конструкції. Йдеться про перенесення акценту в рамках ефективності з результативності (конкретної виробленої продукції у сфері правосуддя – остаточних судових рішень та попередження нових правопорушень), як це характерно для законодавця, на процес виробництва як такий. На передній план виходить проблематика не стільки кількості вироблених юридичних товарів та наданих послуг, скільки недопущення помилок (дефектів) у процесі їх виготовлення (надання). І така інтерпретація ефективності звучить цілком у дусі П. Друкера,

¹ «Ті явища, які, виникаючи від чогось, легко припиняються і швидко зникають, називають станами, але не якість. Справа в тім, що за ними нікого не називають таким і таким, адже червонолицим не називають того, хто червоніє від сорому, а блідолицим – того, хто блідне від страху, про них, скоріше, говорять, що вони щось відчули. Відтак у цих випадках мовлять про стани, а не про якість», – зазначав Аристотель [17, с. 75].

який зазначає, що поняття «ефективність» (efficiency) полягає у тому, щоб «робити речі правильно» (doing things right) і, на відміну від результативності – «робити правильні речі» (doing the right things), не має такої прив'язки до фактора досягнення певного результату, вироблення відповідної продукції в широкому розумінні цього слова [15; 18, с. 44].

Схожій позиції дотримується і ЄСПЛ. Думку Суду стосовно проблематики ефективності функціонування можна простежити, проаналізувавши рішення у справі «Міхеєв проти Росії» (Mikheyev v. Russia) від 26 січня 2006 року. Зокрема, у п. 107 рішення Суд звертає увагу на те, що відсутність результатів будь-якого проведеного розслідування сама по собі не свідчить про його неефективність: зобов'язання провести розслідування – це не зобов'язання отримати результат, а обов'язок вжити відповідних заходів [19].

Проте, який вектор руху варто вважати правильним із позиції споживача – спільноти? Про що говорить нам ефективність у такому разі? Якщо підходити до цього питання з позиції інструментальної раціональності, відповідності засобів меті, то обговорювати варто не саму мету, бо ж вона сприймається нами як даність, а розумність того чи іншого способу її досягнення [20, с. 37–38]. На передній план впливає проблематика забезпечення критерія доцільності при виборі та застосуванні відповідних методів правової взаємодії.

Питання доцільності в контексті тематики нашого дослідження набуває цілком конкретних рис, де основним завданням діяльності є досягнення цілей відповідальності ЮО за правопорушення кримінального характеру, а методи впливу своєю чергою, підбираються так, щоб виконання основного завдання стало реальним. Отже, шляхів, що ведуть до визначеної мети, багато, потенційно незліченна

кількість, кожен з яких являє собою вектор діяльності у напрямі визначеної цілі (цілей). Ключовим питанням тут виступає саме можливість того чи іншого способу взаємодії привести до бажаного результату. При цьому абсолютно неважливо, як Ви це зробите, доцільність не відповідає на питання, який метод кращий чи гірший, йдеться винятково про можливість досягнення мети. Тому для визначення правильності вибраного вектора руху, з позиції споживача, варто не обмежуватись його доцільністю. Тут має бути застосований комплексний підхід, що забезпечить не тільки можливість досягнення визначеної мети, а й відповідність вибраних засобів потребам суспільства.

Про це ж говорить й О.В. Козаченко. Зокрема, науковець звертає увагу на необхідності врахування культурологічного виміру в процесі вирішення питання запровадження юридичної відповідальності. Отже, ефективність правових заходів варто визначати, у тому числі, виходячи з культурних цінностей народу, його менталітету. Причому важливим є сприйняття суспільством як самої системи юридичного впливу, так і її окремих елементів. Саме така соціальна легітимність правових заходів виступає одним із базових критеріїв ефективності їх функціонування [21, с. 26].

Загалом правові засоби, що одночасно відповідають як вимогам доцільності, так і культурним та іншим аспектам суспільного життя, можна назвати словом «придатні». Як стверджує Ю.О. Євтошук, придатними в національній правотворчості можна вважати ті засоби правового регулювання, що спрямовані на досягнення легітимної мети, яка базується на правомірних інтересах та відповідає їм, за умови обережного впливу на питання морально-етичного значення. Натомість непридатними варто назвати ті засоби, що не можуть бути реалізовані як юридично, так і фактично, навіть

якщо вони є єдиним способом досягнення поставленої мети [22, с. 78–79].

Таким чином, сенс слова, «правильний» із погляду споживача юридичних послуг, втілюється у вигляді певного напрямку (вектору) правової взаємодії, що здатний привести процес виробництва товарів та послуг у сфері юридичної відповідальності до визначеної цілі (є доцільним), а також відповідає культурним та іншим аспектам суспільного життя (є придатним).

«Однак, де тут критерій якості?» – запитаєте Ви. Якщо доцільність – це конкретні засоби, що забезпечують досягнення поставленої мети, а критерій придатності дозволяє застосувати вбраний інструментарій взаємодії в умовах саме такої спільноти, то вектор виступатиме тим орієнтиром (напрямом), за яким рухатиметься уся система функціонування. Якість своєю чергою виступає критерієм відповідності роботи як системи загалом, так і її окремих елементів заданому напрямку. І якщо уявити співвідношення вектора руху, як орієнтира на карті, і конкретно проробленого системою шляху у процесі функціонування, то якість, як показник, звертатиме увагу саме на дотримання заданого напрямку. Відхилення від визначеного маршруту в один чи інший бік позначатиметься на якості продукції чи послуг, відповідно.

Отже, ключовим фактором у визначенні ефективності з погляду споживача є категорія якості, що полягає у збереженні належного вектора взаємодії. Така її роль у рамках системи зумовлює подальшу функціональну «збірку» її елементів, щоб забезпечити автентичність виготовленої продукції та наданих послуг. Однак певний стан системи, що проявляється саме у вигляді відповідного коефіцієнта, не варто плутати з характеристикою її руху, що, власне, і дає нам змогу судити про ефективність взаємодії як системи загалом, так і її окремих елементів (процесів).

Ще одною важливою відмінністю в розумінні ефективності споживачем (спільнотою чи ЮО), на відміну від виробника (законодавця), є ставлення до помилок. Законодавець, переслідуючи власну інструментальну раціональність, сприймає помилки як певну апіорну складову частину функціонування будь-якого процесу. Отже, враховуючи недоцільність діяльності щодо уникнення таких недоліків, слід радше акцентувати саме на способах усунення наслідків невідповідності чи то на етапі виробництва, чи споживання.

Ставлення споживача до наведеної проблематики діаметрально протилежне. На передній план тут впливають завдання саме мінімізації помилок як таких. І чим меншими будуть невідповідності на етапах виробництва та споживання, тим більш ефективною буде вважатись така діяльність. Це пов'язано із тим, що споживачами визнається переважно суб'єктивний характер помилок. Отже, більш доцільно усувати їх причини, аніж боротися з наслідками настання таких недоліків. При цьому варто не забувати про принцип системності організації самого виробництва. Адже, як абсолютно справедливо зауважила М.С. Солодка, «команда зірок зовсім не означає зоряність самої команди». Підвищення якості в окремих елементах системи не завжди призводить до підвищення якості системи як такої. Ба більше, інколи може мати місце навіть протилежний результат, оскільки зміна якості окремого елемента вимагає перебудови усєї конструкції, що однак не може здійснитися миттєво. Крім того, подібна перебудова також може привести до істотної зміни якості інших елементів системи, яке не завжди можна передбачити і оцінити, а отже, визначити вплив на якісні характеристики виробництва загалом [16].

Схожу позицію можна простежити й у практиці ЄСПЛ. Зокрема, у рішенні «Добертен проти Франції»

(Dobbertin v. France) від 25 лютого 1993 року Суд зазначає, що хоча окремі етапи судового розгляду завершувалися у прийнятні строки, проте загальна тривалість судового розгляду перевищила розумні межі [23]. Питання якості продукції (послуг) варто порушувати як окремо на кожному з етапів її створення, так і стосовно визначеного процесу загалом.

Таким чином, стає зрозумілим поняття ефективності з погляду споживача послуг у сфері відповідальності ЮО за правопорушення кримінального характеру. У конструкті такого підходу до ефективності ключову роль відіграє критерій якості, що втілюється у вигляді конкретних запобіжників продукування несправедливих та неправосудних остаточних рішень. У функціональному аспекті ефективність проявляється у певному векторі дії як на суспільні відносини, так і безпосередньо на суб'єктів взаємодії, що, враховуючи доцільність та придатність відповідних засобів правового впливу, володіє характеристикою правильності, тобто веде до визначеної мети. І, говорячи про безпомилкове функціонування системи відповідальності у визначеному напрямі взаємодії, можна говорити про надійність такої системи. Однак надійність тут виступає не стільки критерієм стійкості (збереження функції попри допущені помилки), як це має місце з позиції Законодавця, а набуває розуміння недопущення помилок чи хоча б зведення їх до мінімуму. І чим менша їх кількість у діяльності відповідної системи правового впливу, надані юридичні послуги якісні, тим про вищу надійність можна вести мову.

У світлі наведеного можна зробити висновок, що як для спільноти, так і для ЮО-споживачів найбільш ефективною буде вважатись саме модель повноцінної (класичної) кримінальної відповідальності. Це зумовлено високим рівнем захищеності та

конкретними юридичними запобіжниками від помилок (неправосудних рішень) як на окремих етапах виробництва відповідної продукції (послуг), так і в рамках функціонування системи загалом, у тому числі реалізації (виконання). Ключовою вимогою до системи відповідальності з позиції споживача виступає свого роду вісь «якість-вектор-надійність», де на передній план ефективності впливають питання якісної та надійної роботи у визначеному напрямі взаємодії.

Разом із тим варто не забувати про певну крайність названих позицій (споживача та виробника). Їх можна назвати «кристалізованими» проявами інструментальної раціональності кожного з названих акторів. Однак ситуація змінюється в рамках їх взаємодії. Тут, як мінімум, доводиться рахуватись із позицією свого візаві.

Варто мовити про певну функціональну збірку правового інструментарію, що був би, з одного боку, ефективним щодо питання захисту від злочинності ЮО, з іншого – обґрунтованим у соціально-екологічних реаліях спільного буття. Слід створити певний конструкт відповідальності ЮО, що дасть змогу зберегти якість правової продукції, продуктивність виробництва, вектор соціального розвитку, належний темп суспільної взаємодії тощо. Слід створити оптимальне співвідношення інструментарію, де, з одного боку, можливість помилковості дій та процесів корелюється з можливістю самої системи справлятися із такими помилками (нівелювати їх згубний вплив на поточний та загальний процеси), з іншого боку – витрати на організацію процесу та його втілення в життя не тільки не перевищували б розумні межі і тим самим визначали саме «виробництво» збитковим, а й створювали реальну можливість отримати певні прибутки у вигляді суспільних благ – відчуття безпеки, справедливості, свободи тощо.

І який же правовий базис відповідає такій постановці завдання? Яка з трьох моделей відповідальності ЮО має бути покладена в основу такої збірки? – запитаєте ви. Давайте спробуємо відповісти на ці питання після розкриття змісту **четвертої тези** наших роздумів, яка звучить так: *характер обмежень прав та свобод має відповідати процедурі їх застосування*. Це означає, що заходи ефективного правового впливу на ЮО мають бути оформлені у відповідній справедливій юридичній процедурі.

Опоненти застосування кримінально-правового інструментарію щодо ЮО, як зазначає Р.Г. Песцов, вважають недоцільним запровадження саме кримінальної відповідальності. У разі протиправної діяльності ЮО її можна ліквідувати, наприклад, у цивільно-правовому порядку, що, однак на думку науковця, не відповідає фактичному ступеню суспільної небезпеки діяння [24, с. 185].

Крім того, світове правознавство, як стверджують В.К. Грищук та О.Ф. Пасєка, уже кілька десятиліть виходить із того, що будь-яка форма державної репресії незалежно від свого найменування підпадає під поняття кримінально-правової сфери (англ. *penal matter*, фр. *matière pénale*) або кримінального права у його широкому розумінні [25, с. 7–8]. Безумовно, кожна держава залишає за собою змогу на власний розсуд вирішувати питання криміналізації чи декриміналізації тих чи інших діянь, що, на їхню думку, є небезпечними для відповідної соціальної екосистеми. Проте, якби держави мали повноваження виводити такі девіації за рамки автономного поняття «кримінального» правопорушення, визначеного, зокрема, в Конвенції, то це б означало, що застосування цих положень підпорядковано їхній суверенній волі, що однак є несумісним із ціллю та метою самої Конвенції (п. 47–49 рішення

у справі «Озтюрк проти Німеччини» («Öztürk v. Germany») від 21 лютого 1984 року [26].

Отже, навіть змінивши кваліфікацію певного діяння на менш суспільно небезпечне, некримінальне, держава водночас не позбавляється обов'язку забезпечити належні правові гарантії справедливого притягнення до відповідальності за нього (наприклад, презумпція невинуватості, право на захист, право на оскарження тощо). Вихідну точку у встановленні того, чи має застосовуватись кримінально-правовий аспект відповідальності за діяння (згідно зі ст. 6 Конвенції), слід визначати за критеріями, перерахованими в рішенні у справі «Енгель та інші проти Нідерландів» («Engel and others v. Netherlands») від 8 червня 1976 року [27].

Йдеться про три основні критерії, що стосуються, по-перше, внутрішньо-правової кваліфікації; по-друге, характеру правопорушення; по-третє, суворості покарання, яке може бути застосоване до відповідної особи за протиправну діяльність. Перший критерій встановлює, чи кваліфікує національне право таке правопорушення як кримінальне. За відсутності такої кваліфікації Суд вивчатиме те, що знаходиться за лаштунками внутрішньо-правової кваліфікації, і досліджуватиме сутність самого провадження. Для дослідження другого критерію до уваги можуть бути узяті такі чинники: коло осіб, що підпадають під дію норми права; функція відповідної норми (репресивна або стримуюча); чи є предмет правового регулювання конкретної норми права (некримінальної) типовим для кримінально-правової сфери відносин; важливість фактору вини для засудження до конкретного покарання; компетенція представників владних повноважень на ініціювання відповідного провадження; аналогічні способи таких проваджень в інших державах-учасницях Ради Європи.

Третій критерій визначається з огляду на максимальне можливе покарання, передбачене за таке правопорушення. Суд може визнати провадження кримінально-правовим як на підставі одного з перелічених критеріїв, так і з огляду на певну їх сукупність – свого роду кумулятивний підхід до вирішення питання характеру відповідальності [28, с. 11–12].

Таким чином, навіть визначення в національному законодавстві того чи іншого спектра правопорушень як некримінальних не звільняє державу від необхідності забезпечення таким особам права на справедливе вирішення питання їх відповідальності. Те ж стосується і проблематики відповідальності ЮО за правопорушення кримінального характеру. Це означає, що незалежно від конкретної моделі відповідальності ЮО (класичної, квазікримінальної чи некримінальної), що запроваджена, мають бути передбачені конкретні запобіжники від несправедливого та неправосудного притягнення до відповідальності. А це своєю чергою означає гарантування з боку держави правового інструментарію, що належить класичній моделі кримінальної відповідальності – та-таки презумпція невинуватості, право на захист, на оскарження, розумні строки провадження тощо.

Послугуючись методологічним інструментарієм М. Деланда, ми спробуємо пролити світло на ключові аспекти авторського розуміння оптимальної моделі відповідальності ЮО за правопорушення кримінально-правового характеру в Україні. Тут варто говорити про певний функціональний «ассамбляж» (assemblage) різних моделей відповідальності ЮО, який, з одного боку, ефективно вирішуватиме проблематику забезпечення здорового балансу соціально-екологічних взаємин усередині окремої спільноти, зокрема в контексті питання «віртуалізації» проблеми злочинності ЮО,

з іншого – збереже позитивний баланс розвитку суспільної взаємодії у сфері кримінальної (репресивної) юстиції, що виражається в конкретних гарантіях захисту прав, свобод і законних інтересів ЮО від несправедливого та неправосудного притягнення їх до відповідальності за правопорушення кримінального характеру.

Проте що варто розуміти під самим терміном «асамбляж»? М. Деланда пропонує звернутись до його дельтозівської інтерпретації як певної цілісної одиниці, що характеризується зовнішніми відносинами (exteriority). Ці відносини передбачають, насамперед, що складові частини збірки можуть бути від'єдані від неї і підключені до іншої збірки, де такі елементи, виробивши нових себе, у той же час набудуть і нових властивостей. У цьому аспекті проявляється певна надлишковість елементів збірки, що, перебуваючи у складі певного конструкту, метаідентичності, при цьому проявляють лише певний свій бік – одну із можливих граней власної самобутності, свого роду мікроідентичності. Водночас відносини екстеріорності дозволяють взаємодії між частинами перерости у справжній синтез, коли конкретний ансамбль взаємодії утворюють логічно необхідні відносини, які роблять ціле таким, яким воно є. Проте сприйняття певної єдності як збірки означає, що, незважаючи на тісну інтеграцію між її складниками, відносини між ними не є логічно необхідними, а лише умовно обов'язковими: це «історичний результат їх тісної коеволюції» [29, р. 10–12].

Однак як тоді нам вдасться зберегти кримінально-правовий каркас конструкції? Тут певно слід застосувати підхід мексикано-американського дослідника щодо розрізнення двох онтологічних структур – видів і родів. Вид, як звертає увагу Г. Харман, завжди являє собою певного індивіда.

Рід своєю чергою володіє віртуальною структурою і відсилає до топологічних «ступенів свободи», що розгортається багатьма способами та різними видами [30, с. 8]. У цьому аспекті варто подивитись на кримінально-правовий фундамент як на певний базовий нарис взаємодії (вид) із приводу суспільно-небезпечної діяльності ЮО. Проте сама відповідальність ЮО за такого характеру правопорушення буде розглядатись як така, що в топологічному аспекті є більшою за кримінальну і наближається до родового розуміння юридичної відповідальності як такої. Відповідальність ЮО за правопорушення кримінального характеру, у світлі такого підходу, варто розуміти як функціональну полівидову збірку в межах родового розуміння юридичної відповідальності, в основі якої кримінально-правова модальність взаємодії – принципи та інші гарантії справедливого та правосудного притягнення до відповідальності ЮО.

Такий концепт асамбляжу, на думку М. Деланда, визначається за двома вимірами. Перша вісь визначає змінні ролі, які можуть зіграти компоненти збірки, від суто матеріальної, в одній граничній позиції виміру, до суто виражальної (expressive) ролі – в іншій. Матеріальну роль, наприклад, в асамбляжі діалогу відіграють фізичні тіла, що спілкуються, мережа зв'язку, будівлі, транспортна інфраструктура міста тощо. Натомість експресивна роль у рамках такої збірки не зводиться до роботи винятково мови і символів (хоча, як звертає увагу К. Майорова, таке формулювання можна вважати доречним при розширеному розумінні мови та символу). Цю роль відіграють компоненти, які за відсутності спостерігача, здатного їх «зчитати», залишаються частиною компонента, що відіграє чисто матеріальну роль (наприклад, відбитки пальців, які містять колосальний обсяг інформації, проте знаходять експресивну роль,

зокрема, у рамках кримінального провадження). Отже, з одного боку, виразність не функціональна (саме в сенсі її залежності від реципієнта, нездатності діяти самостійно), з іншого – в історії планети мали місце граничні ситуації, коли експресивність ставала функціональною. До таких подій мексикано-американський філософ зараховує, наприклад, виникнення генетичного коду або мови, коли незначна частина асамбляжу утворювала самостійну збірку, яка за визначенням характеризується як експресивністю, так і матеріальністю. Разом із тим ролі елементів можуть змінюватись та навіть виражатись у певному «міксі» матеріальних та виразних аспектів взаємодії [29, р. 12; 31, с. 247].

Інший вимір визначає змінні процеси, в яких ці компоненти беруть участь, і які або стабілізують ідентичність збірки, збільшуючи ступінь її внутрішньої однорідності (виразності її меж), або дестабілізують її. Перші називаються процесами територізації (territorialization), інші – процесами детериторізації (deterritorialization). Один і той же асамбляж може мати як компоненти, що працюють для стабілізації її ідентичності, так і ті, що змушують її змінюватись або навіть перетворюватись на якийсь інший конструкт. Крім того, одна і та ж складова частина збірки може брати участь в обох процесах одночасно, застосовуючи при цьому різні набори впливів та потужностей [29, р. 12].

Таким чином, згадуваний конструкт відповідальності ЮО, з одного боку, є відносно стабільним, тобто зберігає свою ідентичність, з іншого – знаходиться в постійному процесі перезбірки з додаванням нових та виключенням інших елементів правового інструментарію. Крім того, можна говорити про соціально-екологічний аспект мінливості такого асамбляжу. Тут, зокрема, йдеться про перманентну адаптивність збірки під

мінливе соціальне оточення, намагаючись зберегти власну метацілісність та функціональну самобутність конструкту відповідно до того чи іншого балансу соціальних сил та полів. У цьому проявляється аутопозитивіс самої відповідальності, де збірка хоч структурно і змінюється, проте «серцевина» конструкту сутнісно залишається кримінально-правовою. У цьому аспекті не варто говорити про певний фінальний прояв самого асамбляжу. Власне М. Деланда допускає незліченну кількість рівнів і, можливо, потенційно необмежений прогрес (розвиток) або регрес (деградацію) різномасштабних множин-конструктів [30, с. 10].

Такий безперервний процес генерування зв'язків і реалізації відносин, постійне включення-виключення акторів до та з групи, на думку М. Казакова, і вимагає особливого типу раціональності, того, що М. Фуко називав раціональністю держави, або мікрофізикою влади. Описана ситуація не вкорінена виключно у соціальному як такому, це свого роду гібрид – сили «випромінюються» звідусіль: із біологічного, топологічного та фізичного просторів, що можна охарактеризувати як «нелінійну» соціологію [32, с. 80, 86].

Підсумовуючи викладене, можна сформулювати кілька **висновків** стосовно проблематики функціонування конкретної моделі відповідальності ЮО за правопорушення кримінально-правового характеру в Україні. Перш за все, слід намагатись розкрити це питання крізь призму екологічного підходу, де позитивний обов'язок держави набуває форми її активної рекурсивної діяльності, щоб захистити саму екологію соціального буття від небезпечних проявів поведінки ЮО. Разом із тим кожна держава та кожна спільнота на власний розсуд вибирають той інструментарій, з яким вони працюватимуть надалі, а тому на передній план впливає питання його

ефективності, що однак не має нівелювати конкретні гарантії прав, свобод і законних інтересів осіб, які підпадають під таку відповідальність.

Звідси ми можемо констатувати, що хоча і може діяти певна модальність функціонального конструкту ефективного правового інструментарію щодо ЮО, незалежно від того, як він оформлений, його основою має слугувати саме класична модель кримінальної відповідальності, свого роду його «точкою збірки» або каркасом, до якого додаються усі інші елементи правової конструкції. У рамках такого асамбляжу взаємодіятимуть, з одного боку, тіло кримінальної відповідальності, що характеризується щільною внутрішньою зв'язністю елементів структури в рамках відповідних принципів діяльності, з другого – інший інструментарій правового впливу (цивільний, адміністративний тощо), який хоч і створює функціональну єдність із кримінальною основою конструкції, проте може бути водночас застосований у

багатьох інших збірках або, послугуючись термінологією квантової фізики, перебувати в суперпозиції.

Така адаптивність конструкту відповідальності ЮО за правопорушення кримінального характеру до мінливих умов оточення своєю чергою проявляє аутопоезис самої відповідальності та може бути розглянутий у контексті авто-еко-залежності в рамках соціального буття.

Перспективними напрямами подальших розвідок у контексті проблематики кримінальної відповідальності ЮО можуть виступати такі:

1) обмеження (граничність) сприйняття соціальним імунітетом сигналів-збудників, де критерієм реакції може виступати фактор суспільної небезпеки;

2) адекватність реакції суспільного імунітету на внутрішні та зовнішні збудники (норма його роботи, екологія імунної діяльності);

3) ефективність рекурсивної взаємодії соціального імунітету стосовно віртуалізації загрози злочинності ЮО.

Список використаних джерел

1. Провоторов О.П. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб як інститут кримінального права України : автореф. дис. ... к.ю.н. : 21.00.08 / Інституті держави і права імені В.М. Корецького. Київ, 2019. 18 с.
2. Панов М.І., Харитонов С.О. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб як новела у кримінальному законодавстві України. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2014. № 2 (3). С. 44–55.
3. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Мікулич проти Хорватії» («*Mikulić v. Croatia*»), від 7 лютого 2002 року, № 53176/99. URL: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=472>.
4. Князева Е.Н. Мудрость среды: идеи Ф. де Соссюра, Ф. Гваттари, Р. Тома в контексте развития биосемиотики. *Философские науки*. 2016. № 9. С. 61–76.
5. Спиця Н.В. Особливості взаємодії хаосу і порядку в самоорганізаційних процесах суспільства: проблема категорії міри в контексті дослідження Є. Сєдова. *Гуманітар. вісник ЗДІА*. 2010. Вип. 43. С. 152–165.
6. Дудоров О.О., Каменський Д.В. Кримінальна відповідальність американських корпорацій за економічні злочини: від витоків до сьогодення. *Право і громадянське суспільство*. 2015. № 2. 103–145.
7. Журавлев В.О. Питання кримінально-правового контролю над діяльністю корпорацій. *Актуальні проблеми держави і права*. 2005. С. 519–522.
8. Морен Э. Метод, Природа Природы / Пер. с фр. Е.Н. Князевой. Москва : Прогресс-Традиция, 2005. 464 с.
9. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Х та Y проти Нідерландів» («*X and Y v. The Netherlands*»), від 26 березня 1985 року, № 8978/80. URL: <https://>

www.coe.int/t/dg2/equality/domesticviolencecampaign/resources/x%20and%20y%20v%20the%20netherlands_EN.asp.

10. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції, від 31 жовтня 2003 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text.

11. Шашкова А. В. Политические аспекты противодействия отмыванию незаконных доходов и коррупции в контексте взаимодействия государства и корпорации : дис. ... докт. полит. наук : 23.00.02 / Моск. гос. ин-т междунар. отношений. Москва, 2018. 653 с.

12. Борисов В.І., Батиргареева В.С. Інші кримінально-правові наслідки вчинення суспільно небезпечного діяння. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1 (1). С. 228–251.

13. Винокуров Ю.А. Эффективность как фундаментальная экономическая категория. *Современные тенденции в экономике и управлении: новый взгляд*. 2010. № 2. С. 155–159.

14. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

15. Носенко О.В. Соціальна ефективність політичних цінностей. *Філософські проблеми гуманітарних наук*. 2008–2009. № 14–15. С. 224–228. URL: <http://www.info-library.com.ua/books-text-11409.html>.

16. Солодкая М.С. Надежность, эффективность, качество систем управления. *Теоретический журнал «Credo»*. 1999. № 5 (17). С. 30–46. URL: <https://quality.eur.ru/MATERIALY10/qsm.htm>.

17. Аристотель Сочинения в четырех томах. Т. 2 / Ред. З.Н. Микеладзе. Москва : «Мысль», 1978. 687 с.

18. Літвінова В.О. Економічна ефективність: сутність та форми. *Вісник Бердянськ. ун-ту менеджменту і бізнесу*. 2014. № 2 (26). С. 43–45.

19. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Міхеєв проти Росії» (Mikheyev v. Russia) від 26 січня 2006 року. № 77617.01. URL: <https://www.srji.org/resources/search/5/>.

20. Блинов А.Л. Синергетика коллективной иррациональности. *Философия науки и техники*. 2002. Том 8. С. 37–53.

21. Козаченко О.В. Критерії ефективності кримінально-правових заходів в науковому доробку професора Л.В. Багрій-Шахматова. *Кримінальне право в умовах глобалізації* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Одеса, 25 травня 2018 року. 2018. С. 25–27.

22. Євтошук Ю.О. Принцип пропорційності як необхідна складова верховенства права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Ун-т економіки та права «КРОК». Київ, 2015. 214 с.

23. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Добертен проти Франції» (Dobbertin v. France) від 25 лют. 1993 року. № 13089/87. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/?i=001-125386>.

24. Песцов Р.Г. Юридична особа як суб'єкт кримінальної відповідальності. *Економіка і право*. Право. 2013. Вип. 21. С. 182–188.

25. Грищук В.К., Пасека О.Ф. Кримінальна відповідальність юридичних осіб: порівняльно-правове дослідження : монографія. Львів : Львівський держ. ун-т внутр. справ, 2013. 248 с.

26. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Озтюрк проти Німеччини» («Öztürk v. Germany») від 21 лютого 1984 року, № 8544/79. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":\["001-57553"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{).

27. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Енгель та інші проти Нідерландів» («Engel and others v. Netherlands») від 8 червня 1976 року, № 5100/71; 5101/71; 5102/71; 5354/72; 5370/72. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":\["001-57479"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{).

28. Посібник зі статті 6 Конвенції. Право на справедливий суд (кримінально-процесуальний аспект). Європейський суд з прав людини. 2019. 133 с. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_6_criminal_UKR.pdf.

29. DeLanda M. A New Philosophy of Society: Assemblage Theory and Social Complexity. London : Continuum, 2006. 148 p.

30. Харман Г. Сети и ассамбляжи: возрождение вещей у Латура и Деланда. *Логос*. 2017. Т. 27. № 3. С. 1–34.

31. Майорова К. Ассамбляжи на плоскости: минимализм в социальной теории. *Логос*. 2017. Т. 27. № 1. С. 245–250.

32. Казаков М. Фуко і Латур: два нариси соціальної теорії. *Філософська думка*. 2017. № 2. С. 73–89.

Скоромний Д. А. Кримінальна відповідальність юридичних осіб в Україні: pro et contra

Стаття присвячена дослідженню особливостей функціонування комплексного конструкту відповідальності юридичних осіб за правопорушення кримінального характеру в Україні. Автор робить спробу розкрити ключові аспекти роботи цього інституту через призму міжнародних стандартів та практики ЄСПЛ. Основні вимоги до функціонування інституту відповідальності юридичних осіб сформульовані у вигляді чотирьох головних тез: 1) у держави є позитивний обов'язок забезпечити гармонійність соціальної взаємодії; 2) інструментарій такої діяльності вона вибирає на власний розсуд; 3) вибраний спосіб взаємодії має бути ефективним; 4) характер обмежень має відповідати процедурі.

Позитивний обов'язок держави розкривається через призму «екософського» підходу Ф. Гваттарі та проявляє рекурсивний характер відносин між державою, спільнотою та індивідом. Таке зобов'язання полягає в активному втручанні держави в саму екологію соціального буття із тим, щоб нівелювати негативний вплив надмірних деструктивних (дегенеративних) процесів усередині відповідної спільноти і тим самим забезпечити стаціонарність соціальної системи в умовах мінливого оточення. Інструментарій такого роду взаємодії кожна держава (спільнота) вибирає для себе самостійно з огляду на власні культурні та інші аспекти спільного буття. У дослідженні також робиться висновок, що описана рекурсивна взаємодія має бути ефективною, а сам критерій ефективності слід визначати комплексно, тобто з огляду на багатогранність соціального буття та уникати його висвітлення з позиції ціле-раціональності одного соціального актора. Також автор розкриває конкретні вимоги до процедури притягнення до відповідальності юридичних осіб за правопорушення кримінального характеру. Ключовим аспектом тут виступає обов'язок держави забезпечити усі необхідні гарантії справедливого та правосудного притягнення до відповідальності, незалежно від того, до якої галузі права вона зарахована національним (локальним) законодавством.

Насамкінець, у статті робиться висновок про оптимальну модель відповідальності юридичних осіб за правопорушення кримінального характеру в Україні. Використовуючи методологію асамбляжу М. Деланда, автор розкриває основні аспекти збірки такого правового інституту в рамках національного законодавства, а також обґрунтовує необхідність саме кримінально-правового базису (каркасу) конструкту такого інституту.

Ключові слова: правопорушення кримінально-правового характеру, методологія асамбляжу, конструкт інституту відповідальності, кримінально-правовий базис, ефективність відповідальності.

Скоромний Д. А. Уголовная ответственность юридических лиц в Украине: pro et contra

Статья посвящена исследованию особенностей функционирования комплексного конструкта ответственности юридических лиц за правонарушения криминального характера в Украине. Автор делает попытку раскрыть ключевые аспекты работы этого института через призму международных стандартов и практики ЕСПЧ. Основные требования к функционированию института ответственности юридических лиц сформулированы в виде четырех главных тезисов: 1) у государства есть позитивное обязательство обеспечить гармоничность социального взаимодействия; 2) инструментарий такой деятельности она выбирает по своему усмотрению; 3) избранный способ взаимодействия должен быть эффективным; 4) характер ограничений должен соответствовать процедуре.

Положительная обязанность государства раскрывается через призму «экоософского» подхода Ф. Гваттари и проявляет рекурсивный характер отношений между государством, обществом и индивидом. Такое обязательство заключается в активном вмешательстве государства в самую экологию социального бытия с тем, чтобы нивелировать негативное влияние чрезмерных деструктивных (дегенеративных) процессов внутри соответствующего сообщества и тем самым обеспечить стационарность социальной системы в условиях меняющегося окружения. Инструментарий такого рода взаимодействия каждое государство (сообщество) выбирает для себя самостоятельно, исходя из собственных культурных и других аспектов совместного бытия. В исследовании также делается вывод, что описана рекурсивная взаимодействие должна быть эффективной, а сам критерий эффективности следует определять комплексно, то есть с учетом многогранности социального бытия и избегать его освещения с точки зрения целе-рациональности одного социального актора. Также автор раскрывает конкретные требования к процедуре привлечения к ответственности юридических лиц за правонарушения уголовного характера. Ключевым аспектом здесь выступает обязанность государства обеспечить все необходимые гарантии справедливого и правосудного привлечения к ответственности, независимо от того, к какой отрасли права оно отнесено национальным (локальным) законодательством.

Наконец, в статье делается вывод об оптимальной модели ответственности юридических лиц за правонарушения криминального характера в Украине. Используя методологию ассамбляжа М. Деланда, автор раскрывает основные аспекты сборки такого правового института в рамках национального законодательства, а также обосновывает необходимость именно уголовно-правового базиса (каркаса) конструкта такого института.

Ключевые слова: правонарушение уголовно-правового характера, методология ассамбляжа, конструкт института ответственности, уголовно-правовой базис, эффективность ответственности.

Skoromnyi D. Criminal liability of legal entities in Ukraine: pro et contra

The article is devoted to the study of the peculiarities of legal entities liability for criminal offenses in Ukraine and its complex functioning. The author tries to reveal the key aspects of this institute work through the prism of international standards and the ECtHR practice. The main requirements of the legal entities liability institution functioning are formulated in the form of four main theses: 1) the state has a positive duty to ensure the harmony of social interaction; 2) she chooses the tools of such activity at her own discretion; 3) the chosen methods of interaction must be effective; 4) the nature of the restrictions must comply with the procedure.

The positive duty of the state is revealed through the prism of the “ecosophical” approach of F. Guattari and shows the recursive nature of the relationship between the state, community and individual. This commitment is the active state intervention in the social life ecology in order to offset the negative impact of excessive destructive (degenerative) processes within the community and thus ensure the stability of the social system in a changing environment. The tools of this kind of interaction each state (community) chooses for itself independently taking into account its own cultural and other aspects of common life. The study also concludes that the described recursive interaction should be effective, and the criterion of effectiveness should be defined comprehensively, ie given the social life diversity and avoid its coverage in terms of one social actor rationality. The author also discloses specific requirements for the procedure for bringing legal entities to justice for criminal offenses. A key aspect here is the obligation of the state to provide all necessary guarantees of fair and equitable prosecution, regardless of the branch of law to which it is assigned by national (local) legislation.

Finally, the article concludes on the legal entities liability of for criminal offenses optimal model in Ukraine. Using the M. DeLanda’s assemblage methodology, the author reveals the main aspects of such a legal institution construct within the national legislation framework, and also substantiates the need of its criminal law basis (frame).

Key words: criminal offenses, assemblage methodology, the construct of responsibility institute, criminal law frame, effectuality of responsibility.